

Hirschmann Niszán

Heller Ági 90

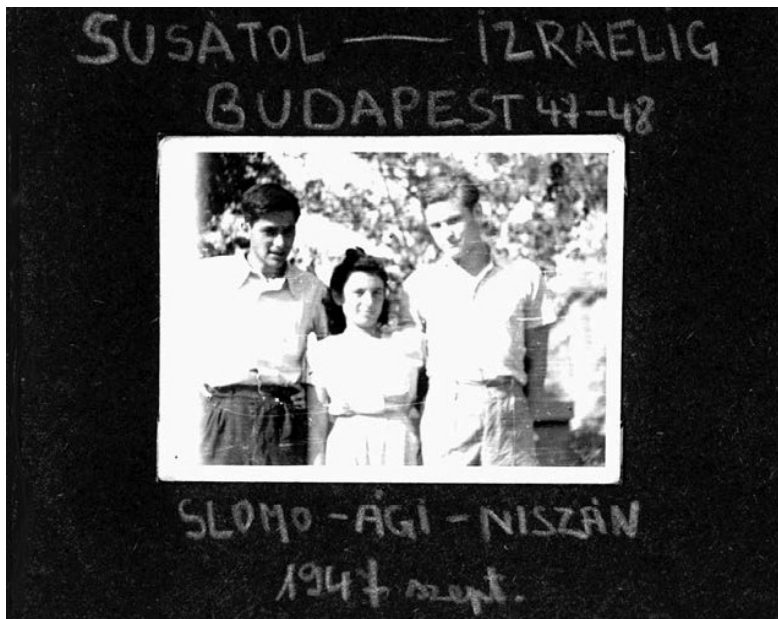
Heller Ágit 1946. augusztus elején ismertem meg, és egészen 1948 nyaráig igen szoros barátságban álltunk, szinte naponta láttuk egymást. Ez a két év azok közé tartozik, amelyekről önéletrajzi emlékezéseiben és filozófiai visszatekintéseiben úgyszólván alig ír; nem tudom, mások is megfigyelték-e, hogy az 1945-től az ötvenes évek végéig terjedő időszak nagyrészt hiányzik az életmeséjéből. 1948 nyarán elhagytam Magyarországot, aliáztam, és ezután is igen sűrűn váltottunk levelet, egészen 1952-ig. Akkoriban Magyarországon egy izraelivel folytatott levelezés kezdett veszélyessé válni és bizonyára Ági szakmai és egyetemi előmenetelét is akadályozta volna. 1954-ben vagy 1955-ben újra fölvette velem a kapcsolatot, de ez már nem a régi, igen meleg baráti korrespondancia volt.

Egy Gönc melletti erdőben megtartott *mosaván* (cionista nyári tábor) figyelt fel rám egy kultúr-sznob vetélkedőn, úgy emlékszem, egy Sartre-t érintő kérdés körül. Ő már régóta dolgozott a mozgalomban, *mádriháként* (csoportvezetőként): én zöldfülként nem ismertem szinte senkit a sok száz résztvevő közül. A háború után családom és otthonom elvesztésével igencsak félénken és bátortalanul mozogtam a világban, amolyan igazi balek voltam. Ági felkarolt, sokat beszélgetett velem, és szólt egy Rajna Tomi nevű, velem majdnem egykorú fiúnak, aki velem együtt lakott a mozgalom Nürnberg utcai otthonában, hogy foglalkozzék ezzel az új, gátlásos taggal. Utána még úgy hat-nyolc hétig tartózkodtam ebben a Nürnberg (ma Irgalom) utcai otthonban.

Miután visszatért Budapestre, összehozott barátjával (a mozgalomban a fiú barátot *bávernek*, a lányt *baburának* hívták) Slomóval (Hermann István), aki a Hánoár Hácioni mozgalom vezetőségi tagja volt (úgy hét-nyolc ilyen lehetett). Slomó számomra is lenyűgöző, domináns egyéniségnek tűnt, és szemmel láthatóan nagyon szerelmes Ágiba. Egyre gyakrabban találkoztunk, ők mindketten hozzám hasonlóan fanatikus cionisták voltak, és megrögzött hívei és hívői a *bálucitnak*, a kibuci életformának, amit én, a gazdag polgári családból származó megrögzött individualista, csak nehezen és lassan tettem magamévá.

Valamikor szeptember vége felé Slomó kiharcolt egy 12-16 éves középiskolások részére létesített ott-

hont, ezt a mozgalomban *mibának* hívták – a Nürnberg utcai is ilyen volt; ennek szervezésével és vezetésével őt bízták meg és egy-két hét alatt összeverbuvált úgy harminc diákot. Az „intézetnek” az akkori Klebersberg, ma Hold utca és a Batthyány utca sarkán talált helyet; egy egész emeletet foglalt el. Slomó megbízott a gyerekek nevelésével és foglalkoztatásával, valamint az adminisztratív ügyek intézésével; egy velem egykorú fiút pedig, Mózes Lacit, a gazdasági ügyek irányításával. Ezzel együtt Slomó az Erzsébet körút 26. alatti *kénnek* (fészeknek, azaz: mozgalmi összejöveteli körnek) a vezetőjeként is dolgozott, amely vagy száz tagot számlált, ahol Ági és én is, egy-egy nyolc-tíz tagú *kvucá* (csoport) *mádrihái* (vezetői) voltunk. Mindhárman naponta bejártunk, előadásokat tartottunk, játszottunk a gyerekekkel, de mindenekelőtt táncoltunk és ivrit dalokat énekeltünk, amiket persze senki sem értett. Itt naponta több órát töltöttünk együtt és megbeszéltük a *kén* akutális ügyeit és programjait; többször kirándultunk ősszel, ugyanis Slomó nagyon szeretett túrázni. Később, amikor már nem éltem Magyarországon, Ágival napokon keresztül járták be a Mátra és a Bükk erdeit. A *mibá* gyerekei is bejártak délutánonként az Erzsébet körút *kénjébe*, az én *kvucámban* (csoportomban) négy-öt kedvencem is helyet foglalt. Ági *kvucáját* főleg a Zsidó Gimnázium harmadik és negyedik osztályos tanulói alkották. Mindketten jól adtunk elő, és ezért sokan akartak valamelyikünk *kvucájában* járni. Mindketten rendkívül elfoglaltak voltunk; én délelőtt adminisztrációval foglalkoztam, gimnáziumba jártam, ha az otthonban valakinek ügyes-bajos dolga volt, érdeklődtem diákjaim tanulmányi eredményeiről, délután a *kénbe* jártam, esténként a *mibában* előadásokat tartottam. Ági nyolcadik gimnazista volt, alig láttam tanulni, délutánonként bejárt a *kénbe* és késő este Slomóval töltötte az időt. Ritkán járt fent az otthonban, Slomó viszont minden este, napközben csak ritkán. Hárman elég gyakran sétálgattunk és beszélgettünk, vitatkoztunk. Akkoriban még viszonylag kevesebbet társalogtunk irodalomról, világnézeti kérdésekről, de ezek a tél folyamán egyre inkább előtérbe kerültek. Mint fanatikus cionisták, főleg a mozgalom belső ügyeit tárgyaltuk meg, de nagyon sokat elemztük az *ereci* (palesztinai) hely-

zetet és a *Hágáná* (önvédelmi szervezet) küzdelmeit, illetve az akkor Svájcban tartott cionista világkongresszus fejleményeit. A legtöbbet talán a kibucsi életéről beszélgettünk, amely mindhármunk életcélja volt.

Ági és Slomó késő este együtt távoztak. Hogy Hermann Pista hol töltötte az éjszakát, nem emlékszem, lehet, hogy saját otthonában, vagy Ági Falk Miksa utcai lakásában. Egyébként én is gyakran megfordultam ott, Ágié volt a cselédszoba, amely a konyhából nyílt.

Figyelemre méltó epizód játszódott le 1946 jom kipurján. Úgy emlékszem, valahol a Wekerle utcában sétáltunk, amikor megéheztem; ugyanis a *mibán* kapott reggelik elég szűkösek voltak. Egy bucit áruló kofánál megálltunk, Ági és én zsemlyét vettünk, de Slomó nem. Kiderült, hogy böjtölt, de ezt még előttünk is szégyellte. Meggyőző képességünk úgy látszik, elég erős volt, sikerült rávenni öt perc után, hogy csillapítsa éhségét, de ateista létére is rossz lelkiismerettel evett. Következő évben a Susa nevű faluban, ahol a *báksarát* (mezőgazdasági munkát végző tábort) már nyugodt szívvel evett, akár a közösségünk valamennyi tagja. Hasonlóképpen 1948 októberében Izraelben: a negevi kibucban az úgy hatvan *havér* közül csak négyen böjtöltek.

Mindhárman nagyon szerettünk színházba járni. Akkoriban Budapesten rendkívül fejlett, magas színvonalú színházi élet zajlott, kitűnő rendezőkkel. Mániákusan jártunk színházba, hetente legalább egyszer. Várkonyi Zoltán Művész Színházát kedveltük a legjobban. Első közös látogatásunk Jean

Giraudoux *Trójában nem lesz háborúja* volt, amelynek pacifista és feminista felfogása nagyon tetszett. Utána megtárgyaltuk a drámát, nemcsak a mondanivalóját, de a mikéntet is: a játékokat és a rendezést, és ezenkívül nagy jelentőséget tulajdonítottunk az általában igen gazdag és ötletes díszleteknek. Hamarosan kialakult beszélgetésünk formája; Slomó irányította a beszélgetést, igen fejlett színházi ismeretei párosultak kritikai érzékével és szuggesztív egyéniségével. Nagyszerű pszichológiai érzéke volt; beszélgetett bennünket, irányította a vitát, azonban mindig az általa képviselt nézetek domináltak. Hasonlóképpen alakultak a gyakori irodalomról szóló vitáink is, Hermann Pista már akkor látogatta Lukács György esztétikaóráit, de a pro-

fesszor rendkívül merev marxista, egyértelműen realista nézetei nála soha nem nyilvánultak meg.

Bár a zsidóságot és az Erec Jiszráélt illetően nagy fokú egyetértés uralkodott hármunk között, társadalmi, gazdasági és politikai téren egy világ választott el minket egymástól. Filozófiai nézeteim az Ayn Rand-féle egészséges önzőség és Sartre szabadság-felfogásához közelített, míg politikailag Supka Géza és Zsolt Béla irányvonala felé tendéltem; a francia radikálisok és G. Wallace tettek rám hatást. A döntő Bernard Shaw volt, akinek 1944 óta – amikor az első könyvét olvastam – lelkes hívének számítottam. Slomó egyre erősebben toldott az Amerika-ellenes baloldaliság felé; nem elképzelhetetlen, hogy 1945-ben a kommunistákra szavazott (én Supkára, a polgári demokratákra). Ági Slomó nézeteinek igen hangosan adott hangot, már akkor kinyilatkoztatott és nem érvelt, ez a tulajdonsága máig jellemzi, sőt: még fokozódott is. Politikai vitáink központjában nem annyira a magyar bel- és pártpolitika állt, hanem inkább a külpolitika. Én erősen kommunista- és szovjetellenes, élesen kapitalista érveket hangoztattam, ők – főként ekkor még Slomó – a szovjetbarát és MKP-szimpatizáns vonalat képviselték.

Különösen emlékezetes egy december végi, csikorgó hidegben tett dobogókői kirándulásunk. Miközben a havas ösvényeken haladtunk a csúcs felé, Slomó (21 és fél éves) feltett egy kulcskérdést: a francia forradalom három jelszava között ellentét feszül – a szabadság nemcsak az egyenlőséggel áll szemben, hanem a testvériséggel is, amely tudvale-

vőleg a cionista ifjúsági mozgalmak alaptétele. Én az egészséges önzőség, Sartre (akit kissé ismertem már) és kapitalista nézeteimnek megfelelően a szabadság mellett tettem le voksomat, amin is az egyén, a politika, a gazdaság és a választás szabadságát értettem. Slomó a testvériségre szavazott, amely még összhangba hozható az egyenlőség eszményével, de nem a szabadságéval. Ő a gyerekek tartott előadásában is kiemelte a fraternitás ideálját, amely a *kibucban*, a *báluciban* (az országot építő közösségi életmódban) öltött testet. Ági önmagához és elveihez híven az egyenlőséget választotta. Vaslogikával – sokkal okosabb volt Slomónál és nálam – bizonygatta, hogy a vagyoni egyenlőtlenség az oka minden rossznak a világon, ezért a végcélért ideiglenesen csorbítani lehet a politikai szabadságjogokat is, hiszen az emberiség óriási többsége a gazdasági egalitás hiányától szenved. Akárcsak Slomó, ő sem tulajdonított a politikai szabadságnak döntő jelentőséget. Utána irodalmi, esztétikai kérdéseket boncolgattunk; ők az alkotás lényegének a *mit* tartották, én, mint ma is: a *hogyan*.

Az otthonban a gyerekek – azon kívül, hogy előadásokat hallgattak és társasjátékokat játszottak – rengeteget énekeltek és táncoltak, hórát és *bén hárimot* (izraeli néptáncot). Igen hangosak voltunk: zajosan, dübörögve táncoltunk, és ezzel rengeteg bosszúságot okoztunk a ház alattunk élő lakóinak. Hermann, a polgárpukkasztó, erre még rálicitált: dübörögve táncoltatta a kamaszokat úgy, hogy a ház lakói többször is a rendőrséghez fordultak, azonban ők sem bírtak velünk, és ez, gondolom, fokozhatta a ház lakóinak antiszemitizmusát. Úgy éreztük, hogy az akkor vézskorszaknak nevezett holokauszt áldozataiként nekünk mindent szabad.

Ezt a helyzetet használhatták ki Hermann mozgalmon belüli ellenségei: felfüggesztették a legtöbb tisztségéből, így a *mibá* éléről, így ott töltött napjaim is meg voltak számlálva. Slomót állítólagosan megrendült idegállapota miatt januárban a Sopron melletti Lővérekbe utalták több heti nyugalomra.

Áginak, aki szabadidejét a mozgalmon kívül főként vele töltötte, ez igen komoly megrendülést okozott. Eddig talán nem említettem, hogy Heller és Hermann szerelme nem mindennapi volt. Ma is úgy látom, ennél erősebb, mélyebb, égőbb szerelmi kapcsolatot ritkán tapasztaltam: ahogy egymásra néztek, a másikat kezét fogták, simogatták, számomra megrendítő volt. Eddig ilyent nem láttam, nem tapasztaltam. Jelenlétem kevésbé korlátozta testi közeledésüket, simogatták egymást felül-alul, ahogy fiatalok szokták, ha lehetséges.

Már nem emlékszem, Hermann hány hetet töltött a Lővérekben, talán kettőt. Áginak eszeveszet-

ten hiányzott, rengeteget sírt és naponta hosszú leveleket küldött neki. Minden este feljött a Klebersbergbe, felolvasta már cenzúrázva a leveleket, amelyeknek átfésült részei is tele voltak szexuális fantazmagóriákkal, amelyeket akkor készpénznek vettünk, például gyönyörű fiatal ápolónők dögönyözték a testét stb. Slomóval együtt nekem is menni kellett, mert Hermann számos mozgalmi rosszakarója velem is ellenséges viszonyban került. A mozgalom vezetősége úgy döntött, hogy a rövidesen felállítandó vezetőségi *bákávarára* kell költözni az *alijáig*. Ez egy mezőgazdasági munkára előkészítő munkatábor volt. Csak nevelői munkámtól kellett megválnom a Klebersbergben, az adminisztratív teendőket továbbra is elláttam. Az Erzsébet körúti *kénbe* továbbra is bejártam, ott mindennap elsírhattam bánataimat Áginak. A gyerekek nagyon sajnálták, hogy meg kell válniuk hármunktól; ezek az Izraelben élő, ma már 80+ éves gyerekek erősen kötődnek azóta is hozzám. Ági is, Slomó is Izraelben tett látogatásuk során találkozott velük, Ágival többször is, egyszer én is jelen voltam egy ilyen vendégfogadáson Haifán. Mindhármunknak, de főleg Slomónak olyan híre volt a mozgalomban, hogy igencsak piszkosak vagyunk. Hermann úgy is hívták, hogy a mocskos Slomó. Meg kell jegyezni, hogy rendkívül nehéz volt tisztálkodni ezekben az években Budapesten; talán egyszer egy héten melegítettek vizet, és azt is a lányok használták, a fiúk, vezetéssel, háromhetenként a Széchenyi gőzfürdőbe mentek tisztálkodni. Egyáltalán a háború utáni években derékig mosakodtunk hideg vízben, gondolom, ennek megfelelő szagunk is volt. Hermann még ennek sem tett rendszeresen eleget, a ruhája is elhanyagolt volt, Áginak sem igen volt mit felvennie. Hozzá kell fűzni, hogy majdnem állandóan fáztunk, a hálószobákat nem fűtötték, a nappaliban is mindig pulóverben kellett járni. Ezenkívül meleg ruhánk sem volt, a Jointtól kaptuk, amire az amerikai zsidóknak már nem volt szükségük. A cipőnk sem mindig illett a lábunkra, vékony bőrtalpa volt, amely végül kilukadt és befolyt rajta a jéghideg hólé.

Polgárellenességünk nem társadalmi, gazdasági vagy politikai alapon állt – én, mint említettem a polgári Supka Géza és Zsolt Béla hívének számítottam –, hanem kizárólag a pedagógiai nevelés ellen irányult. Nagy súlyt fektettünk a külsőségekre, mint az öltözködés, a kozmetika, az ékszerviselet és a szalontáncok tagadása. A mozgalomban a fiúk nem hordtak nyakkendőt, fordított pulóverben jártunk, így védekeztünk a hideg ellen. A lányok nem festhették magukat. Ez annyira belénk rögződött, hogy a feleségem (lengyel kibuctag volt) nem

festhette magát, és amikor úgy 32 éves koromban meg akartam csókolni egy rúzoszott nőt, megkérdeztem egy barátomat, hogyan töröljem le?, mire azt válaszolta: „Niszán, rá kell csókolni”, mire a számot egy spontán fúj hagyta el. Slomó sem engedte, hogy Ági rúzosza magát, igaz, később megkapta a magáét, mert második felesége igencsak erősen kozmetikázta magát.

A polgári nevelés szitokszó volt a mozgalomban, ebben is mi hárman jártunk élen. Bibliánk Makarenko *Az új ember kovácsa* volt, ebben láttuk a kibuci gyerekekrevelés ideálját. Ezek a kérdések és problémák gyakran kerültek terítékre, főként azért, mert mindennapos mozgalmi tevékenységünknek megfelelően ezt diktálta számunkra az élet.

A *bákvárára* – Susafaluba – utazásom időpontja végzetesen közeledett. Azzal vigasztaltam magam, hogy Slomó egy hónapon belül ugyancsak odajön, és Ági is az érettségi után. Az elkerülhetetlen bekövetkezett és március 20-án, hogy egy miskolci átszállás után megérkeztem Ózdra.

Itt az emlékezés papírra vetésében néhány nap szünetet tartottam, eközben intenzív álmom volt Ágiról. Úgy látszik, nagyon beleéltem magam a több mint hetven évvel ezelőtti eseményhálózatba, amelynek atmoszférája most újra behálózza a mindennapjaimat. Az álmom kezdetére és még inkább végére még teljes felébredésem után is emlékszem, ami ritkán történik meg. Álmomban a kilencvenéves – a mai – Heller Ági megkérdezte, hogy ki volt az Úr (a domináló személy) életemben, mint ahogyan az övében (Lukács) Gyuri bácsi. Ezen az igen logikus kérdésen elgondolkoztam, a végső válasz már nyelvemen volt, amikor felébredtem. Már éberen rádöbentem, milyen helyes, lényegbe vágó kérdés ez. Újra mérlegeltem, hogy ha eltekintek két testi-lelki jó barátomtól, Feuer Istvántól (általános iskolai osztálytársamtól, tavaly halt meg Budapesten) és Boros Lajostól (a budapesti Zsidó Gimnáziumba járt, de itt Jeruzsálemben ismertem meg az egyetemen, ma az Amerikai Egyesült Államokban él, heti telefonkapcsolatban vagyunk), alighanem Slomó határozta meg további életemet és fejlődésemet. Ági maga is: azzal, hogy nőideálomban mércét állított, mert barátnőimet évtizedekig, majd élettársamat is az ő személyiségéhez igazítottam.

Arra, hogy Ági és Hermann egyszerre érkeztek-e *bákvárára*, vagy külön-külön, nem emlékszem. Úgy tűnik, Slomó néhány héttel előbb érkezett, Ági pedig később, az írásbeli érettségije után. Azt megelőzően nagyon egyedül éreztem magam, a napi mezőgazdasági munka – minden, ami egy parasztgazdaságban lehetséges, aratástól a tehénfejésig – igen kemény, fárasztó volt. Kora tavasszal csak napi

nyolc-kilenc órát dolgoztunk, később annál többet. Petróleumlámpával világítottunk, csak hideg vízben mosakodhattunk, és ennivaló sem akadt bőségesen. Reggelire-vacsorára gyakran olajos kenyeret ettünk. Öten-hatan aludtunk egy szobában, és miután korán sötétedett, vacsora után lefeküdtünk aludni. Mindezt elsírtam Áginak heti hosszú leveleimben, aki nagy empátiával viszonyult hozzám; ő is hetente írt vigasztaló leveleket, amelyek sajnos Izraelben Sáár Jesuvban még megvoltak Pfeiffer Pista barátomnál, de amikor elhagyta a falut, elvesztek. Az én Áginak írt siralmaim talán megőrződtek, és ma Benczur Margitnál (Hermann István özvegyénél, a *szerk.*) vannak.

Amikor Hermann megérkezett, már a nappalok is hosszabbak voltak, úgyhogy esténként a *Világosság* szociáldemokrata napilapon kívül Zsolt Béla *Haladás* című hetilapját olvastam, amely megfelelt akkori nézeteimnek. A Slomóval való munka közti és esti beszélgetéseink a cionista és a nagyvilág eseményein kívül elsősorban mozgalmi, pedagógiai témákat öleltek fel, és egyre többet beszélgettünk esztétikai (ez jelentette akkor filozófiai nézeteink centrumát) és metafizikai kérdésekről.

Mire Ági is csatlakozott hozzánk, kitavaszkodott és az erdők-rétek zöldbe borultak, így erdei sétáink lehetővé váltak. Házunkig, talán ötszáz méternyire, nyúlt le az akkor már teljes zöld pompájában harsogó dús bükki erdő. Olyan sűrű lombozattal, hogy a nap csak helyenként tört utat a sötétségbe; őzikék, nyuszik, vaddisznók tűntek fel és hangos madár-csicsergés szolgált háttérzenének. Mihelyt lehetett – időnként már holtfáradtan – mindig Slomó kezdeményezésére – bevetettük magunkat a rengetegbe.

A beszélgetéseket Hermann indította, és addigra gyakran politikai színezetűk volt. Slomónak járt (gondolom, a mozgalom fizette) a *Tovább* című hetilap, a kommunista párt entellektüeljeinek szánt újságja, Pálóczy-Horváth György szerkesztette. Hermann egyre inkább az MKP ideológiai hatása alá került, és Ágit is ebbe az irányba vonzotta. Én a másik, az antikommunista liberális tábor nézeteit képviseltem, amikor a Marshall-tervvel kapcsolatban megindult a hidegháború a nyugati államok és a sztálini Szovjetunió között. Egyikünk sem tudta meggyőzni a másikat, hiába neveztek Ágiék rongyos, nincstelen kapitalistának; én, mint egy volt gyár- és háztulajdonos unokája, egyelőre hű maradtam eszmémhez. Ezek a viták egyre gyakoribbá váltak és végigkísérték együttléteinket egészen az *alijá*ig. Igen gyakran beszélünk filozófiai kérdésekről. Akkoriban olvastam Sartre két elméleti művét: az *Existencializmus* és a *Vádirat az antiszemitizmus ellen* című tanulmányát. (Mindkettő 1947-

Fotó: Kőbányai János

Niszán és Ági 2004-ben a Jeruzsálem környéki hegyekben, Sámson sírjához igyekezve

ben jelent meg Budapesten, az első Mátrai László tanulmányával, Csatlós János fordításában, a második H. Perci Éva fordításában – *a szerk.*) Slomónak – és nyomában Áginak – fenntartásai voltak mindkettővel kapcsolatban. Az antiszemitizmusról írt művel egyetértettek, de hiányolták, hogy nem hangsúlyozza eléggé társadalmi háttérét, és inkább a lélektani momentumokra fókuszál. Nem vesz tudomást arról, hogy a jövőbeli szocialista társadalmakban az antiszemitizmus talajt vesztett jelenség lesz és magától leohad és kialszik. Az *Exzisztencializmus*sal kapcsolatban állandóan a *Továbbban* megjelent recenziót ismételték. Méltányolták, hogy Sartre is alapvetőnek tartja, hogy a lét határozza meg a tudatot, de ennek a gondolatsornak a folytatását akkor még nem értettem meg, mert filozófiai ismereteim és szótáram még igen kezdetleges szinten állt. Nietzsche *Zarathustrája* akkoriban is gyakori téma volt; nekem, mint Shaw-rajongónak, nagyon tetszett az *übermensch*-elmélet, ők Lukács elvtárs munkájára támaszkodva, mint proto-náci teóriát, abszolút elutasították. A vitalizmus iránti lelkesedésemet sem osztották; Jean Gionóra hivatkoztak, aki vichysta volt, s nagyon tetszett az a megállapítása, hogy jobb térden állva élni, mint emelt fővel meghalni. A vitákat Slomó irányította, akinek Ági lelkesen alátercelt – így utólag nagyon nem tetszett deklaratív tónusa, a hangjából áradó

türelmetlenség. Ági azonban a barátom volt, Hermann kevésbé, így mindezt türelemmel viseltem, többek között azért, mert minden bizonnyal féltékeny voltam.

Filozófiai vitáink keretében a hangsúly az esztétikai kérdések körül mozgott. A tanulmányok és az egyes művek elemzésén kívül általános szempont volt számunkra az állandóan visszatérő probléma: a *l'art pour l'art* kérdése. Erről Magyarország még szabad társadalma is vitázott. Gondoljunk csak az *Újbold* körül kialakult vitákra. Mint cionisták, a *há-luci* életmód lelkes hívei, mindhárman aktivisták voltunk az elmélet elutasításában, a lehangosabban talán Ági. Főként Babitsra haragudtunk, Szerb Antalra is, aki szellemtörténeti dialektikája miatt az istenem volt.

Erdei túráink során, de este munka után is, társadalmi kérdésekkel foglalkoztunk; itt már nagyfokú egyetértés uralkodott. Én is magamévá tettem Ági és Hermann élesen házasságellenes álláspontját; a kibucokban akkoriban a párok bejelentették összeköltözési szándékaikat a *szichát háverim* (magyarul heti megbeszélés) alkalmával, és ennek megfelelően külön sátrat, jobb esetben egy barakkban külön szobát kaptak. A házasság intézménye a polgáriasság csimborasszójának tűnt, a szabad pár választás a már együtt élő párokra is kiterjedt. Én azután később megfizettem mindennek az árát:

egyetemista koromban, 1947–1948-ban, Fischer Klári, nagyon is polgári, vallásos neveltetésű szerelmem otthagytam, amikor közöltem vele, hogy nem veszem feleségül. Slomó és Ági együttélése szolgált bizonyítékként, hogy tényleg lehet abszolút harmonikus kapcsolatban élni formális házasság nélkül. Később életem nagy szerelme, a vörös Lea vagy kolerikus, kibuci feleségem soha nem említették a házasság lehetőségét, amelyet sokkal később fogadtam el, mint ők, akik már 1949-ben a *hípe* alá vonultak, de ezt leveleikben mélyen eltitkolták.

Hermann Slomónak kiváló pedagógiai érzeke volt. Úgy irányította a beszélgetéseinket, mintha mi kezdeményeztünk volna. Úgy irányította a tárgyalás menetét, mint Szókratész annak idején. Ma azt hiszem, hogy ez spontán viselkedés volt részéről, és nem tudatos taktika. Csak beszélgetett és beszélgetett, sőt: suba alatt házi feladatokat adott. Este kirúgott a szobából „még alig olvastunk” jelszóval, melegebb éghajlatra küldéssel együtt, és ledőlt amerikai táborigyára, amelyet a Jointtól kapott a mozgalom.

Az út az erdőbe egy kisebb tó mellett vezetett, amelyet állandóan cigány nők és lányok vettek körbe, vidáman tereferáltak, kamasz fiú vagy férfi soha sem volt köztük. A lányokon, még az egyéves csecsemőkön is mindig volt műselyem bugyi, a kisfiúk meztelenül fürödtek vagy egy kis ing lifegett rajtuk. Egy rendkívül forró napon, úgy emlékszem, kettesben sétáltunk Slomóval a másik oldalon, levetkőztünk teljesen meztelenre és megmártottuk testünket a piszkos langyos vízben. A cigány asszonyoknak azonnal feltűnt, hogy nekünk más van, és hangosan nevetve cigányul kommentálták a látottakat, a fiúk pedig egészen közel jöttek, jobban megfigyelni a különlegességet. Arra jött két falusi süldőlány, akik elmagyarázták nekik, hogy anyjuktól hallották, hogy Isten ezzel is büntette a zsidókat, mert megölték Jézust. Gyorsan nedves, kicsit iszapos testünkre vettük ruháinkat és elillantunk.

Pista és Ági többször is jártak föl Budapestre a *háksára* ideje alatt. Ági egyszer a szóbeli érettségijére utazott, másodszer – talán mindketten – a mozgalom, a Hánoár Hácioni éves összejevetelére úgy június végén. Slomót megint megválasztották a szűkebb vezetősébe, míg Ági először tagja lett a bővebbnek.

Egyszer Slomó egyedül utazott, talán ez volt az említett *jom hámenáhalim* (vezetők napja), a mozgalom évi kongresszusa. Ági nagyon egyedül érezte magát és megkért, hogy aludjak a szobájában Slomó ágában. Akkor ez természetes volt, ma már talán kevésbé. Eszembe sem jutott átmászni az ágába, gondolom, ő is így érezte. Egyébként érdekes, hogy ő ma már nem emlékszik erre.

Úgy emlékszem, Ági és Slomó augusztus elején Ózdra mentek, hogy belépjenek a kommunista pártba. Ezen elhatározásukat megelőző beszélgetésekben nem vettem részt, a közösség többi tagja sem tudott róla. Azt sem tudom, melyikük vette fel az ötletet; akkor és mai véleményem szerint is Hermann lehetett a kezdeményező, bár Ági volt a lelkesebb. Feleútra Uraj faluig elkísértem őket, de nem erről társalogtunk út közben. Itt megjegyzem, Susa és Ózd központja között két kilométeres távolság volt, és ezt mi többnyire gyalog tettük meg. Ugyancsak Ózdra jártunk fürödni kéthetente, mert Susán csak hideg kútvízben mosakodhattunk.

Apropó mosakodás: egy kedves epizód jutott eszembe. A répaföldön primitív tusolót állított föl a háksára: egy felül levő tartályt meg kellett tölteni vízzel, és alatta két ember tusolhatott. A tartályt állandóan tölteni kellett, mert kicsi volt két ember számára. Egy meleg nyári napon hárman tusoltunk: Ági öntötte a vizet a tankba, mi Slomóval beszapantoztuk magunkat és leöblítettük a vizet. Utána Ágira került a sor, akkor viszont Hermann elküldött a fityfenébe.

Úgy augusztusban kezdtem érezni a dogmatizmus első jeleit. Thomas Mann *Halál Velencében* című könyvét olvastam és megjegyeztem, hogy a rendező túlságosan részletező stílusa éppúgy idegenített, mint a dekadens történet, de mindent egybevéve finom lélekábrázolása miatt a könyv tetszett. Szemrehányásokat és súlyos kritikákat kaptam mindkettőtől: Mann nem naturalista, hanem kritikai realista és a dekadens történetben a hanyatló polgárság haldoklását írja le mesterien, realista stílusban. Megjegyeztem, hogy a realista írók ugyan társadalomkritikusak voltak, de ez nem jellemző rájuk kizárólagosan. Épp az általuk pocskondiázott naturalisták voltak kemény társadalomkritikusok, akik már bemutatták a magára ébredő proletáriátust, mint Zola, Andrejev vagy Gorkij. Erre megint felháborodtak, hogy hogyan hozhatom közös platform alá az ellenforradalmár Andrejevet és a szocialista-realista Gorkijt. Válaszul megjegyeztem, hogy túl sokat olvastak Lukácsot, akinek egyedi terminológiáját nem sokan osztják, és akik mégis, azok kommunisták.

Augusztusban mindhárman elhatároztuk, hogy kiválunk a közösségből, de ez nem befolyásolta a belső terveinket, hogy Ereben majd kibucban fogunk élni. Nekem akkor már elviselhetetlen volt a közösségi élet számomra létfontosságú aspektusa; nem szerették a magányos farkasokat, akik igényelték az egyedüllétet, legalább is a nap több órájában. A közösségi élet volt az ideál, éneklés, táncok, előadások, közös játék és szórakozás, stb. Susán több-

Fotó: Kőbányai János

Heller Ágnes egykori „kén”-je tagjaival, 2015-ben

ször meggyűlt a bajom a többiekkel, éles összeütkezésbe kerültem egy Kepes nevű idősebb társunkkal a háksáráról, aki sokszor rajtaütött a szénapadlás emeletén lévő búvóhelyemen, ahol egyedül írtam, olvastam, vagy csak dúdolva meditáltam. Később Izraelben Nivtáchim negevi kibucban sem szerették, ha órákra elbújtam egy géppuskaállásban. Augusztus második felében végérvényesen elhatároztuk, hogy két-három héten belül elhagyjuk Susát, amit közöltünk is Spitzer Gézával, a háksára vezetőjével. Nekik viszonylag könnyű volt, mert családjukkal laktak, és Slomó megszakítás nélkül folytathatta filozófiai tanulmányait; úgy rémlik, az első évét fejezte be. Ági kémiára kérte és kapta meg a felvételt. Nekem nem volt otthonom, lakásom, tudtam, hogy mindhármunkat kizárják a mozgalmából, de reméltem, hogy Pfeifer Pista, második legjobb barátom valahogy elhelyez egy mozgalmi lakhelyen. A gyógyszerészetre kértem a felvételem, és megpályáztam a zsidó egyetemi hallgatók szövetségének (ZsESz) diákotthonát. Levélben megkértem Beregi Valit vagy Dollyt, a csillagos házakból megismert barátaimat, hogy mindkét ügyben járjanak el. Sikerral tették, mert felvettek patikus-hallgatónak és a ZsESz otthonban is ígéretet kaptam, hogy megüresedett hely esetén elsőként felvesznek. Ágiék szeptember elején szálltak vonatra Ózdon, én úgy egy héttel később. 24 órás utazás

után hajnalban megjelentem Falk Miksa utcai lakásán, ahol több mint forró örömmel fogadtak.

Összegezőként: sok hónapos susai eredményeképp már érettebb emberként léptünk a diákpályára. Megtanultuk a filozófiai gondolkodás alapjait, világi nézetünk kezdett kikristályosodni, és egzaktabbult fejeztük ki magunkat. Ágival és a nálunk idősebb és érettebb, rendkívül szuggesztív és jó pedagógiai érzékkel bíró Slomó irányításával kicsit famulusként megindultunk azon az úton, amely a mai énkünkhez vezetett. Nélküle egyikünk sem lenne az, akik ma és itt vagyunk.

Így hát kívánom superaggastyán társamnak, aki hozzám hasonlóan lelki és intellektuális állapotának majdhogynem teljében van, mint szellemi óriás, hogy alkosson még sokáig Szophoklészhez és a mindkettőnk által nagyrabecsült Popperhez hasonlóan – és érje meg a gorgiászi és gadameri kort.

*

Ágival való barátságom történetét ott hagytam abba, amikor – példájukat követve – én is elhagytam a susai háksarát, és huszonnégy órai utazás után, szeptember nyolcadikán a hajnali órákban megérkeztem Budapestre. Első utam hozzájuk vezetett: hajnali hat óra körül becsöngettem Falk Miksa utcai lakásukba, ahol már tudtak a jöveve-

lemről. Ági rendkívül kedvesen fogadott, rövidesen Hermann is megérkezett, és megbeszéltük a közeli napok tennivalóit. Slomót kitiltották a mozgalomból, mert mint vezetőségi tag elhagyta a számára kijelölt posztot. Egyetemi tanulmányait úgy-ahogy lenyelték, mert az Országos Rabbiképző hallgatójaként – az intézmény tradíciói szerint – felvehetett a Pázmányon vallástörténetet, filozófiát s még sémi nyelveket is. Mi persze tudtuk, hogy filozófiát tanul, akár Oszi, a mozgalom vezetője is, aki akkor már másodéves volt. Arra nem emlékszem, hogy Hermann még bejárt-e tanulni a szemináriumba, pedig ott is igen színvonalas kurzusok között válogathatott. Ott tanított Hahn István, aki hozzánk hasonlóan lelkes cionista volt.

Ágit és engem nem zártak ki a Hanoar Hacioni mozgalomból, csak megtiltották, hogy belépünk a mozgalmi intézményekbe és ott tevékenykedjünk. Én az első néhány napban még ott maradhattam, míg nem volt hol laknom. Utána befogadtak a Klebersberg-otthonba (*mihába*), amely teljesen üresen állt, mert átköltöztek a Városmajorba. A lépés, hogy beiratkoztunk az egyetemre, sokkal súlyosabban esett latba, minthogy engedély nélkül hagytuk ott a susai haksarát.

Ági és Slomó nem is jártak be ezután a mozgalmi helyekre, én viszont állandó aktív látogatója voltam a Városmajor utcai mihának, ahová régi szeretett és becsült tanítványaim tartoztak. Pfeifer Pista barátom (Hermann és Heller után), a vezető ezt nemcsak elnézte, de kezdeményezte is, így a fiúk *oneg sabat*jait (sabatfogadásait) továbbra is én szerveztem.

Azon a bizonyos reggelen megállapodtunk, hogy megpróbálunk a mozgalom fiataljaiból egy csoportot (kvuca) felállítani a híveinkből, amely majd a hivatalos Hanoar Hacioni keretein kívül működik, kihasználva, hogy a fiatalok körében igen népszerűek maradtunk. Vagyis egy ellenmozgalmat kezdeményeztünk. Az első héten össze is gyűjtöttünk egy marék fiatalot, akik Ági lakásán jöttek össze, egyszer pedig Kálmán Vera haveránk Tisza István utcai lakásában. Azonban ez a kísérletünk hamarosan kifulladásra, a gyerekek visszatértek a hivatalos mozgalomba.

Hamarosan megkezdődött az egyetemi tanév. Ági és Pista többé nem látogatták a mozgalmat, én rendszeresen jártam a Városmajorba, és néha részt vettem mozgalmi kirándulásokon és rendezvényeken. Természetesen továbbra is cionisták maradtunk, életünket Erec Jisráélben, sőt: magától értetődően egy kibuc keretében képzeltük el. A cionizmus, az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa által előterjesztett Palesztina-kérdés továbbra is

élénken foglalkoztatott bennünket. A Somer Ha-cair és Jugoszlávia által ajánlott binacionális államot elvetettük.

Közben találtam megfelelő szállást is a ZSESZ (Zsidó Egyetemi hallgatók Szövetsége) Zoltán utcai diákokotthonában, ahol még havi 40 Ft zsebpénzt is kaptam. Ebből fedeztem a reggeli bucímat, amit az egyetem (Természet Tudományi Kar) Múzeum körüli épületei előtt fogyasztottam el, valamint heti villamosbérletekre is elég volt. Ebédet is kaptunk, Ágiék is ott ettek és igyekeztem úgy ütemezni, hogy hármasban együtt fogyasszuk el a paradicsomos káposztát vagy krumplit.

Kapcsolatunkban annyi változás történt, hogy eddig igen gyakran kettesben maradtunk Ágival az Erzsébet körúti kénben, vagy Susán is. Hermann ugyanis többet olvasott és tanult nálunk, bizonyára egyetemi vizsgáira készült. Most viszont majdnem mindig hármasban töltöttük az időnket, vagy ebéd közben, vagy Ági lakásán, amely öt-tíz percre esett a Zoltán utcától.

Tanulmányainkról soha sem beszéltünk, tudtam, hogy Ági kémiára akart beiratkozni, de úgy emlékszem, ehelyett fizikára vették csak fel, mert elkésett a beiratkozásnál. Hamarosan engedett azonban Pista rábeszélésének, hogy látogassa Lukács György esztétikai tanfolyamát. Áginak ez annyira tetszett, hogy abbahagyta természettudományi tanulmányait, amelyek amúgy sem vonzották. Bennünket az esztétika mindennél inkább vonzott, és ha én is engedek Hermann rábeszélésének, életem bizonyára más mederbe került volna. De folytattam a patikusságot, mert érdekelt a kémia, s ezenkívül úgy okoskodtam, ha nem sikerül kibuci életem, mint patikussegéd vagy kémiai laboráns el tudok majd helyezkedni Erecben.

Beszélgéseink témája is megváltozott. Miután ők teljesen kiváltak, nem tárgyaltuk meg a mozgalmi pletykákat, nem analizáltuk a tagok egyéniségét, viselkedésüket. De továbbra is magától értetődő volt, hogy az első reális alkalommal kimegyünk Erecbe, de a kibuci élet egyre kisebb teret foglalt el a témáink között. Gondolom, ők már nem is foglalkoztak ezzel.

Viszont egyre gyakrabban politizáltunk. Slomó amúgy is mindig nagyon baloldali volt, most Ágit is ebbe az irányba rángatta, míg én megmaradtam radikális polgári demokratának, a választáskor is Zsolt–Peyer-listára szavaztam, ők a kommunistára.

Jól emlékszem, hogy éles vitába keveredtem velük, miután a kommunisták puccsszerűen átvették az államhatalmat. Sajnálkozásomnak, sőt felháborodásomnak adtam hangot, ők örültek: a kommunizmus világméretű győzelmének jelét látták

benne, és Jan Masaryk meggyilkolása sem rendítette meg őket. A lakáson vitatkoztunk, és Slomó azzal zárta le, nem először, a vitát: mit beszélsz, rongyos (mert ez voltam én is) kapitalista bérenc, amikor még szűz vagy. Ezt a sajnálatos tényt sokszor dörgölték az orrom alá, én rettentően szégyelltem is magam emiatt és ez biztosan hozzájárult ebbeli szorongásaim fokozásához. Csak 22 éves korom után vesztettem el a szüzességem a Jordán forrásánál, amit azonnal megírtam nekik.

Mindketten erősen szexualitáscentrikusak voltak, sokat beszéltek a nemiségről, és ha csokolózni támadt kedvük, alig szégyellték magukat előttük. Noha Ági nem vonzott szexuálisan, féltékeny voltam Hermannra, irigyeltem Ágival folytatott kapcsolatáért, és kissé igyekeztem befeketíteni. Később, már Izraelből megírtam Áginak, hogy Slomó legalább két 13-14 éves lánnyal smárolt. Az árulkodásért még ma is szégyellem magam.

A cionizmusról, Erecreől egyre kevesebb szó esett köztünk, noha mindig megtárgyaltuk a zsidóság Palesztinában folytatott angol- és arabellenes terrorcselekményeit, amelyeket rendre követtek a Stern csoport és Begin Écelje elleni megtorló akciók. Biztosak voltunk abban, hogy függetlenségi harcunk hatalmas győzelemmel fog végződni, és ál munkban sem tudtuk elképzelni vereséget, amely egyenlő lett volna az akkor 600 ezres lakosság tengerbe szorításával, ahogyan a palesztinai és egyiptomi arabok a főmufti vezetésével hirdették. Csak úgy 2000 körül döbbsentem rá, hogy az ottani vezetőség és az amerikaiak ezt is számításba vették. Jigal Jadin, a fegyveres erők legfőbb parancsnoka ez idő tájtban – 1948 május közepén – 50%-ra becsülte a felszabadító harc sikerét, Ben Gurion azonban kitartott és minden nyugati nyomás ellenére a függetlenség azonnali kikiáltása mellett döntött. A Hagana felszerelését, harckésztségét, fegyvereit a meglévőnél sokkal nagyobbak hittük, és ez a helyzet csak a cseh fegyverszállításoknak köszönhetően változott meg június–júliusban. Az ereci jisúvot a világ szabadságharcosaink tartottuk, a haladás élenjáróinak és így a hitünk feloldódott az Ági és Slomó által egyre erősebbnek vélt kommunista célközösségben. Ez az érzésem, véleményem akkor sem változott meg, amikor kiértem Erecebe, és bevonultam, ahol cseh fegyvert kaptam. A kibucban és a hadseregben is a Szovjetunió rendkívül népszerűnek számított, ott is, mint Magyarországon, orosz-szovjet dalokat énekeltünk és úgy éreztük, ameddig Moszkva támogat bennünket, győzünk – ahogyan győztünk is. Totális győzelmünket csak az amerikaiak akadályozták meg, akik megállítottak bennünket a Szináj-félszigeten 1949 januárjában.

Életemet továbbra is kibucban képzeltem el, (gondolom, ők is), s azt, hogy mozgalmunk, a Hanoar Hacioni többségével – 13-25 éves közötti fiataljaival és gyerekeivel –, miután kiértünk, egy kibucot alapítunk, ahol mezőgazdasági munkával (amit már ismertem és utáltam) keressük a kenyerünket, s majd az évek folyamán gazdaságilag és társadalmilag virágzó közösséget létesítünk az egyenlőség és testvériség szellemében. Miután nem együtt érkeztünk, ez nem jött létre. Az egyedüli kísérlet, Hahn Pistáké negevi kibuca, egy-két éven belül feloszlott. De későbbi feleségem közössége bizonyítja, hogy ilyen álmok valóra váltása lehetséges volt: az ő kibucukat alig hagyták ott egy páran az évek folyamán. Franciák és frankofon algériaiak létesítették, és még tizenöt évvel az alapítás után is virágzott a gazdaság és a testvériség szelleme. Feleségemet, ha látogatóba ment hozzájuk, mint tékozló gyereket fogadták, s egész életében úgy beszéltek velem, mint a kibuc haverájával. Talán erre célzott, amikor a halálos ágyán azt rebegte, hogy az élete elcseszett élet volt – talán rám, a városi egocentrikus figurára gondolt, már sohasem fogom megtudni.

*

Moziba keveset jártunk együtt. Marcel Carnétól a *Szerelmek városa* az Olympia moziban egyszeri, kivételes élmény volt, kétszer is megnéztük. Nélkülük is sokat jártam moziba, szerettem az orosz filmeket; még Delannoy *Örök visszatérése* volt nagy élményem. Akkor kezdtem el töprengeni, hogy a film talán különleges műfaj, és célja nemcsak a szórakoztatás. Áginak a filmművészet kevésbé műfaja, nem értette és nem igazán szerette. Vele később ócska és olcsó amerikai sikerfilmeket néztem meg, s persze azokat a filmeket szerette, amelyek filozófiájának és tematikájának voltak szószólói. Pista már sokkal jobban értett és érdeklődött a film iránt, de az ő igazi műfaja a színház maradt, és a politikai megfontolás tőle sem maradt idegen.

Viszont változatlanul sokat jártunk színházba. Úgy tűnik, életemben nem láttam vagy élveztem intenzívebben színdarabokat, mint ez alatt a két év alatt. Jártunk a Nemzetibe, a Vígszínházba, a Pestibe, a Madáchba, de talán a legszívesebben a Paulay Ede utcába, Várkonyi Zoltán társulatához. Micsoda pezsgő színházi életbe vethettük be magunkat: Shakespeare-t Somlay Artúrral, O'Neillt a Révay utcában élvezhettük, a legnagyobb élményt a Nemzetiben a *Tanner John házassága* jelentette Timár Józseffel a címszerepben. Láttunk még egy csodálatos *Az ember tragédiáját*, és külön kiemelem

látogatásunkat a Rottenbiller utcai katolikus Kis Színházban (ilyen is volt akkor!), ahol fél-amatőröktől a fantasztikus *Polyeucte*-ot láttuk Corneille-től. Hermannom felfigyelt a főszereplő színész nőre és hozzáfűzte: róla még fogunk hallani. Jancsó Adrienne-nek hívták. Jól megjegyeztem a nevét.

Múzeumokba, képtárakba, vagy operába, hangversenyekre nem velük jártam. Irodalmi beszélgetéseink középpontjában hol alkotók, hol egyes művek álltak. Ibsenről és Thomas Mannról, kimerítő vitákat folytattunk. Ági igen nagy tisztelője és ismerője volt a nagy norvéginak, állítólag már 13-14 éves korában olvasta a drámáit, amit én ma tamaskodva fogadok. *A császár és a galileai* nehezen értelmettünk. Arra magunktól is rájöttünk, hogy Ibsen darabjai in medias res indulnak - a tragédia már bekövetkezett, amikor az első felvonás megkezdődik. Az én kedvencem a *Nóra* volt, Ági kedvence pedig a *Vadkacsa*. Színházban *A nép ellenségét* láttuk, és a *Solness építőmestert*, amely viszont Slomó kedvence volt. A másik nagy témánkat, Thomas Mannt, Hermann István preferálta. Én ekkor Manntól a *Halál Velencében* olvastam, a *Jákob történetét* viszont kétszer is. Ági és Slomó a novelláit és *A varázshegyet* is olvasták, így a vitázás inkább kettőjük között folyt. Így utólag belegondolva, választásukban Lukács is közrejátszhatott. Turóczi-Trostler József egy előadást hirdetett meg Thomas Mannról, az összevegyődött nagy tömeg fiatal (gondolom nagyrészt zsidók) miatt teremről teremre vándoroltunk a Múzeum körúton, míg a legnagyobbban gyűltünk össze, s az is megtelt színlúttig. Mann művei későbbi levelezéseinkben is gyakran szerepeltek. Emlékszem, mennyire megdöbben tettem Ágit, amikor a *Varázshegyet* olvasván megjegyeztem Settembrini és Naphta vitáival kapcsolatban, hogy úgy hatott rám, mintha félálomban olyan témákról vitakoznak igen hosszasan, amelyek még éber állapotomban kevésbé érdekelnének.

Még 1947 őszen olvastuk Jean-Paul Sartre *Férfikör* című regényét, amely rám óriási hatást tett. Azt hiszem, kevés szépirodalmi alkotás változtatta meg döntően gondolkodásom, életvitem oly mértékben, mint Sartre-nak ez a műve. Már miközben olvastuk (mindhárman) vitakoztunk róla. Én teljes mértékben azonosultam a főhős viselkedésével és gondolatmenetével. Ők ketten (főként Hermann) elítélték, mert nem ment Spanyolországba harcolni és nem tette magáévá a kommunista párt irányvonalát. Úgy látszik, Lukács György és a párt (nem tudom, mennyire látogatták a pártösszejöveteleket) hatásai lassanként beértek, sőt az 1948-as februári prágai események után olyan hangos szóváltás alakult ki köztünk a hatos villamoson, hogy a közön-

ség csillapított le minket. Ekkor még Slomó volt a szélsőségesebb, talán a párba belépés is az ő ötlete volt – de később, 1948 után már Hermann volt a józanabb, és Ági vált igen szélsőségesé.

Viszonyunk intenzitása nem változott. A gyakori közös ebédeken kívül heti két-háromszor összejöttünk, színházban vagy Ági Falk Miksa utcai lakásának cselédszobájában. Pista egyre intenzívebb labdarúgó-rajongóvá vált, járt a mérkőzésekre, ahová bennünket is elcibált. Természetesen MTK-drukker volt.

Pista gondoskodott is rólam. Amikor utolsó cipőm is elkopott, sőt kilyukadt, odaadta a sajátját, és egészen addig, amíg a Jointtól nem kaptam egy megfelelő nagyságút, az ő egy számmal kisebb cipőjében járkáltam vagy két hétig, amíg az is kilyukadt. A beázott, jéghideg cipő jellemezte többek között számomra az 1947–1948-as telet. Amikor az átmeneti kabátban látott dideregni, odaadta a második sajátját. Rikító sárga volt (gondolom ő is a Jointtól kaphatta), de legalább melegített, ezt viszont visszakérte, amikor vonatra ültem. Pista nagyon jó, melegszívű ember volt, Ági nem. Egyszer a kilencvenes években mondta is nekem, hogy „nem vagyok egy *Gut Man-nén*”.

Amikor május 14-én kikiáltották az új Zsidó Államot, néhány barátommal sorban álltunk a Hitközség épületében, hogy jelentkezzünk katonának a Haganába. Ez volt az úgynevezett *gijusz alia, gijusz buclaarec*. (a külföldiek behívása). Kollektív útlevelel (kivándorló útlevelel) rövid idő alatt elhagyhattuk Magyarországot. Mi, a mozgalom tagjai, nagyon belelkesedtünk. Elfeledkeztek róla, hogy kizártak a Hanoar Hacioniból. Először úgy volt, hogy Csehországba küldenek tankos kiképzésre, de azután júniusban, Cinkotán egy hülye kiképzőtáborban gyakorlatoztattak. Felszámoltam azt a keveset, amim volt, lettem még két szigorlatot kémiaiából.

Ágiék kevésbé tűntek lelkesnek, úgy látszik, már nagyon beágyazódtak a Lukács-szemináriumba. Nekem is azt ajánlották, hogy ne siessék annyira. De hát azért éltem a háború után, hogy az első reális alkalommal kivándoroljak Erecbe! Csodálkoztam, hogy ők ezt a célt elhalasztották a távolabbi jövőbe. Arról, hogy Budapestben maradjanak, szintén nem esett szó.

Az utolsó heteimben már ritkábban találkoztunk. Emlékszem, hogy Szilvásváradra mentek valamilyen nyári diáktáborba. Egy nappal elutazásom előtt búcsúlátogatást tettem, ahol Pista megint előjött azzal, hogy maradjak még, ráérek, menjek egy másik alijával Pfeifer Pista után, aki ugyan jelentkezett, de a mozgalom Pesten tartotta. (A végén, 1949 nyarán ő is kikerkezett.)

Amikor elváltunk, abban a légkörben búcsúztunk el, hogy rövidesen Erecben viszontlátjuk egymást. Csak most utólag jöttem rá, hogy már akkor sem gondoltak komolyan az alijára, a kibuci életre még kevésbé. De én akkor is, és utána Izraelben még hónapokig biztos voltam abban, hogy utánam jönnek, ahogyan Pfeifer Pista.

Ági első két levelében nem esett erről szó, de a harmadikban már megírta, hogy nem kibucba költöznek, hanem az izraeli kommunista párt soraiban fognak harcolni a szocializmusért. Azután Slomóból Hermann lett, majd Pista és végül nálam is leesett a tantusz.

Amikor 1964-ben Budapesten jártam, már elváltak. Külön-külön meghívtam őket Izraelbe. Hermann azonnal és örömelel elfogadta a meghívást, Ági azzal utasította vissza, hogy annyi országban nem járt még, és Izrael az ő számára nem élvezet el-sőbbiséget.

*

Búcsút mondok Heller Áginak, a tán legnagyobb magyar filozófusnak. Ameddig én élek, ő is élni fog bennem, nem hiszem, hogy lesz valaha olyan nap, hogy ne gondolnék rá, hogy ne folytatnék vele elkezdett és be nem fejezett vitákat. Hangsúlyozom, hogy Ágival nemigen lehetett vitatkozni, mert ő nem érvelt, hanem kinyilatkoztatott; ilyen volt már süldő lány korában is a mozgalomban, mint szélsőséges marxista, leninista és élete alkonyán (amely nem is volt igazán az, mert igen termékenyen alkotott) jobblib. Sok-sok szeretettel gondolok rá és hálás vagyok szeretetéért, gondoskodásáért (amikor rá voltam utalva) és lényeges hozzájárulásáért, hogy olyan lettem, amilyen ma vagyok, olyan életet éltem, amely igen gazdag volt élményekben, élvezetekben, épp úgy, mint az övé is. Mindezekért hálás vagyok szüleimnek, akik világra hoztak, Áginak, Hermannnak, akik egyéniségem kialakulásának korszakában olyan nagy hatással voltak rám.

(A még meg nem jelentetett – avantgard, mert a halotról sok rosszat is mondó –, de egyszer közzétenni kívánt nekrológ utolsó mondatai.)

A MEGRENDELŐ-SZERKESZTŐ JEGYZETE

Mint egykori szociográfus, és mint a *Bicikliző majom* kérdezője és írója, Hirschmann Niszánnak eredetileg a *Heller Ágnes-ünnep 90-be* szánt, s ott egy részében meg is je-

lent írását kiemelkedőnek tartom mind Heller Ágnes élete dokumentálása, mind az átmeneti, az úgynevezett koalíciós korszak zsidó történelme szempontjából.

Nem volt könnyű Niszánból kiverni ezt a kéziratot. Részint, mert makacs ember, részint mert Jeruzsálem (Rehavia) és Budapest (Újlipótváros) között ingázva él, s nem komputeren-interneten közlekedik, hanem kézírásos papírlapokon, s a köztem és közte folyó küzdelem során egy kisebb szélütés is érte.

A különböző leadási határidők sürgetései miatt részletekben erőszakoltam ki belőle az anyagot, amit azután vagy egy izraeli segítője révén megkaptam e-mailen, vagy Budapesten a papírlapjairól beírtam. A *Festschrift*-ben több rész jelenhetett volna meg – de a sok tologatás-ígéretés miatt, amit megírt, az sem jelent meg teljes egészében.

Az első részletek bő leírásai lenyűgöztek, s ezért türelmetlenül – első olvasóként is – követeltem, hogy ebben a ritmusban jussunk el a pontig, amikor Ágival útjaik kettéválnak, s ő alijázik Izraelbe.

Ezt a *Festschrift* leadási idejére nem tudta elkészíteni, amibe nehezen törődtem bele – abban maradtunk, hogy a kiegészítés majd a következő *Múlt és Jövő*-számban jelenik meg.

Eközben ért bennünket Heller Ágnes halála. (Niszán Jeruzsálemből telefonált, hogy igaz-e? Ekkor tudtam meg tőle, hogy nem búcsúztak el, s nem tudta (tudtuk) meg, hogy mi volt a véleménye erről a tanúírásról.) A gyászban is arra biztattam, hogy fejezze be az emlékezését. Ehelyett egy nagyobb terjedelmű nekrológot írt, amelyben – mert kilencedik x-e ellenére még mindig lázadó és avantgárd szellem – a „halottakról jót vagy semmit” elvét igencsak megfogartva írt ifjúkori barátjáról. Ebben szerepe lehetett az elmaradt búcsú traumatikus csalódásának is. Ezt a búcsúírást nem közöltem, minden formabontást kedvelő ízlésem ellenére. (Talán máskor.) Továbbra is könyörögtem („ordítottam, toporzékoltam”), hogy megkezde remek emlékezését fejezze be, azonos ritmusban, azonosan gazdag részletek kibontásával.

Most, 2019. december 4-én ért a végére. S másnap indul vissza Izraelbe. Emiatt késik a szám is, mert enélkül nem akartam megjelentetni, tovább tologatva viszont elveszti az aktualitását, az erejét.

Az emlékezésben érezni a halál cezúráját. Ugyanakkor a történet kerek s egy olyan folyamatot mutat be, amely jelentős adalék Heller Ágnes személyiségfejlődésére, ami még – reményeim szerint – több korszak feldolgozó diskurzusának is témája lesz.

Niszánt azzal engedtem útnak, hogy megírja barátságuk folytatásának történetét – amikor még két világ és kontinens között is élt köztük továbbra is az ifjúság ifjúkorban fellobbant tüze.

Kőbányai János